

DÜNYA SİYASƏTİNDƏ MÜSTƏMLƏKƏÇİLİK

NƏRGİZ NAĞİYEVA

*Bakı Dövlət Universiteti.**Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**E-mail: nargiz_nagiyeva@mail.ru*

Giriş

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində dünyanın müxtəlif ərazilərində mövcud olan bəzi müstəmləkə ölkələrində milli özünüdərk prosesi yüksəldi, milli özünüdərk sistemi formalaşdı və milli dövlətçilik tendensiyasına əsasən müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə başlandı. İki Dünya müharibəsi arasında bu təmayül daha da gücləndi və Böyük Britaniya imperiya olaraq çökdü və Hindistan öz müstəqilliyini əldə etdi. Bundan ilhamlanan Afrika ölkələri də müstəmləkəçilikdən xilas oldular. Başda kommunikasiya olmaqla, müasir elm və texnologiyaların inkişafı, insanların informasiya və məlumat mənbələrini asanlıqla əldə etməsi, beynəlxalq ictimaiyyəti əvvəlki əsrlərə nisbətən daha şüurlu və hadisələrdən xəbərdar hala gətirdi. Beləliklə, artıq əvvəllər olduğu kimi birbaşa işğal, kölələşdirmə, müstəmləkəçilik kimi üsulların böyük ictimai reaksiyalara səbəb olması qaçılmaz hala gəldi. Bu səbəbdən, çox incə hesablanmış, uzun dövrə yayılmış və hüquqi əsaslarla dəstəklənən metodlara ehtiyac yarandı.

İmperializmin müstəmləkə siyasətinin əsas forması müstəmləkə dövlətlərində hərbi-siyasi hökmranlıq idi. Qərbi Avropanın imperialist dövlətlərinin müstəmləkə imperiyaları, eləcə də ABŞ və Yaponiya müstəmləkə sisteminin bünövrəsini təşkil edir. Müstəmləkələrdən başqa bu dövlətlərin protektoratları və dominionları da var idi. Dövlətlərin böyük qismi isə yarım-müstəmləkə vəziyyətinə salınmışdır. Belə ki, bəzi dövlətlər siyasi cəhətdən formal olaraq müstəqil olsalar da, diplomatik və maliyyə cəhətdən asılı idilər [3].

Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl, 1914-1918-ci illərdə yarım-müstəmləkə vəziyyətində olan dövlətlər Çin, İran, Türkiyə, Əfqanıstan, Latın Amerikasının bir çox ölkələri idi. 1914-cü ildə müstəmləkə və asılı dövlətlər Yer kürəsinin 66.8 %-ni, əhalisinin isə 60%-ni təşkil edirdi. Müstəmləkə işğalına məruz qalan dövlətlər dünya kapitalist əmək bölgüsünə daxil edilmiş oldular. Metropoliyalar üçün bazar rolunu oynayan müstəmləkələr və asılı dövlətlər müstəmləkə kapitalizmi dövründə daha çox kapital yatırımı sahəsinə çevrildilər. Metropoldan kifayət qədər yüksək gəlir gətirməyən kapital müstəmləkə dövlətlərə

ixrac olunurdu, çünki bu dövlətlərdə uyğun şərait, ucuz işçi qüvvəsi mövcud idi.

Müstəmləkə və asılı dövlətlərin istismarı - metropolların ən böyük gəlir mənbəyi idi. Müstəmləkəçilik siyasəti həm də metropollarda millətçi-şovnist əhvali-ruhiyyəyə səbəb olurdu. İmperializm dövründə müstəmləkələr uğrunda mübarizə o dövrün imperiyalararası müharibə, münaqişə və toqquşmalarının əsas səbəbi idi. Kapitalizmin qeyri-bərabər iqtisadi və siyasi inkişafı bu mübarizəni daha da gücləndirirdi. Güclənən imperialist dövlətlər zəifləmiş dövlətlərin qənimətlərini əllərindən almağa çalışırdılar. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Almaniya, Yaponiya, İtaliya və ABŞ bu iddia ilə çıxış etdi. Dünyanın yenidən bölüşdürülməsi uğrunda ilk müharibə ABŞ-ın İspaniyaya qarşı (1898) apardığı müharibə oldu. ABŞ Filippin adalarını, Quam adalarını və Puerto-Rikonu işğal etdi, Kubanı öz nəzarəti altına aldı. Həmin il ABŞ Havay adalarını da öz nəzarəti altına aldı. 1903-cü ildə Panama kanalını ələ keçirdi. Silahlı müdaxilə də daxil olmaqla ABŞ bütün vasitələrlə Mərkəzi və Cənubi Amerika dövlətlərində hökmranlığı öz əlinə aldı. "Açıq qapı" siyasəti ilə Çinə yol açaraq ABŞ buradakı imperialist rəqibləri olan Böyük Britaniya, Fransa, Rusiya, Almaniya və Yaponiyayı sıxışdırıb çıxarmağa çalışdı. Almaniya isə Böyük Britaniya, Fransa və Rusiyanın mövqelərinə güzəştə gedərək Türkiyədə və Yaxın və Orta Şərqdə digər ərazilərində, Şimali Afrikada və Uzaq Şərqdə geniş ekspansiya siyasəti yeritdi. İtaliya 1911-1912-ci illərdə Tripolini və Keraniakını (Livanın ərazisi) işğal etdi. Yaponiya 1904-1905-ci illərdə Rusiyanı məğlub edərək Laodun yarımadasına, Cənubi Saxalinə sahib oldu. 1910-cu ildə Koreyanı işğal etdi və Mancuriya üzərində faktiki nəzarəti tətbiq etdi.

Keçmiş rəqiblər olan Böyük Britaniya və Fransa arasında, eləcə də Böyük Britaniya və Rusiya arasında da qarşıdurma gücləndi. 1899-1902-ci illərdə baş verən üçillik müharibədən sonra öz dominionunu yaratdı - Cənubi Afrika İttifaqı. Fransa və İspaniya isə 1911-1912-ci illərdə Mərakeş üzərində öz protektoratlığını qurdu.

Müstəmləkələrin yenidən bölüşdürülməsi I Dünya müharibəsinin əsas səbəblərindən idi. Məğlub

olan Almaniyanın bütün müstəmləkələri Fransaya, Böyük Britaniyaya, Yaponiyaya, Belçika, Portuqaliya və Avstraliyaya, Yeni Zelandiyaya keçdi. Keçmiş Osmanlı imperiyasının əraziləri Suriya, Livan, İraq isə ingilis və fransız hökmranlığına keçdi. Beləliklə də I Dünya müharibəsi, xüsusilə də Böyük Oktyabr Sosialist inqilabı ümumkapitalizm böhranının əsasını qoydu ki, imperializmin müstəmləkə sisteminin böhranı bunun nəticəsi oldu. İmperializmin müstəmləkə sisteminin böhranı nəticəsində Çində (1919), Koreyada (1919), Hindistan, İndoneziya, Misir, Suriya, İraq, Fələstin, Türkiyə, İran, Əfqanıstan, Monqolustan, Cənubi Afrika və digər ölkələrdə kütləvi milli-azadlıq hərəkatları baş verdi. Türkiyə, İran və Əfqanıstana öz müstəmləkəçi dövlətlərinə qarşı mübarizədə Sovet Rusiyası kömək etdi. Monqolustan da sovet xalqının dost köməyi nəticəsində qeyri-kapitalist inkişaf yoluna qədəm qoydu. İmperializm hələ də müstəmləkə sistemini saxlamaqda davam edirdi. Lakin I Dünya müharibəsində qalib olan imperialist dövlətlərin müstəmləkələrinin bölüşdürülməsini Millətlər Cəmiyyəti adı altında gizlətməyə çalışdılar.

İki Dünya müharibəsi arasındakı müddətdə müstəmləkə sisteminin böhranı ciddiləşirdi. II Dünya müharibəsi müddətində (1939-1945) və xüsusilə də müharibədən sonrakı dövrdə müstəmləkə sisteminin böhranında yeni mərhələ başladı. 1962-ci ildə BMT dekolonizasiya ilə bağlı xüsusi komitə yaratdı. II Dünya müharibəsi nəticəsində alman və italyan faşizmi, yapon militarizmi məhv edildi, bütün imperialist dövlətlər zəiflədi. Bir çox müstəmləkələrdə milli silahlı qüvvələr yarandı. Alman, fransız, amerikan, holland imperialistlər öz rəqibləri üzərində qələbə çaldıqdan sonra faşist blokunun müharibə illərində işğal etdiyi müstəmləkələrdə möhkəmlənməyə çalışsalar da xalqların güclü qarşdurması ilə rastlaşdılar. Artıq vəziyyət o yerə gəldi ki, imperialist dövlətlər müstəmləkələrdəki milli-azadlıq hərəkatlarını yatırtmaq gücünü də itirdilər. Beləliklə də, belə bir şəraitdə yaranan milli-azadlıq inqilabları, nəhayət 1997-ci ildə Böyük Britaniyanın Honkonqu Çinə qaytarması ilə burada imperialist müstəmləkə sistemine son qoyuldu. Müstəmləkəçilik həm də geosiyasi məna daşıyır. Belə ki, müstəmləkəçilik demək olar ki, bütün qitələrdə (Antarktidadan başqa), bütün Afrika və Amerikada, Asiyanın bütün hissələrində mövcud olub. Bir sıra Qərbi Avropa dövlətləri və Rusiya Qafqaz və Sibirə nəzarət ediblər. Bir sıra Balkan ölkələrinə isə XIX əsrə qədər Osmanlı imperiyası nəzarət edib. Bu zaman belə bir sual meydana çıxır. Müstəmləkəçilik (XVI əsrdə Amerikanın kəşfi ilə başlayan) avropalıların avropa-

lı olmayanlar üzərində hökmranlığıdır. Bununla belə, İngiltərənin müstəmləkə işğalçılığı İrlandiyadan başlamışdır, belə ki, ingilis iqtisadi siyasəti 1845-1847-ci illərdə burada dəhşətli aclığın yaranmasına səbəb olmuş və ingilislər onlara yaxın məsafədə yerləşən bu adaya XX əsrin əvvəllərinə kimi göz dikmişlər. Yaponiya müstəmləkə olmamış, lakin Formoza, Koreya və Mancuriyanı öz müstəmləkəsinə çevirmişdir. Çin də müstəmləkə olmamış, lakin hal-hazırda da Tibet, Sinszyan və Monqolustanın böyük hissəsinə rəhbərlik edir.

Beləliklə, kolonializm XVI əsrdən XX əsrə kimi Qərbin qlobal siyasi hakimiyyəti layihəsini təşkil edirdi. Bu, müstəmləkələrin əldə olunması və asılı ərazilərə, eləcə də onların əhalisinə hökmranlıq və istismar etmək siyasəti idi. Kolonializm - ərazi ekspansiyasına istiqamətlənmiş ideoloji nəzəriyyə və təcrübədir. Kolonializmin səbəbi isə kapitalizmdən irəli gələn Qərb sivilizasiyasına xas olan ictimai-iqtisadi formasiyadır ki, bu da ərazi ekspansiyasına cəhddir [4].

Qloballaşma ənənəsi isə iqtisadi səbəblərdən meydana gəlmişdir. Gəlir əldə etmək üçün əldə olunan məhsula dəyərindən əlavə qiymət qoyulmalıdır. Müstəmləkəçi dövlət isə həmin məhsulu istehsal edən dövlətin özünə sata bilmir, çünki onların həyat səviyyəsi bu məhsulları bu qiymətə almaq üçün aşağıdır. Ona görə müstəmləkəçi dövlətlərə yeni xammal bazarına ehtiyacı yaranır. Beləliklə də, kapitalizm işğal olunmuş xalqların daha da zəifləməsinə səbəb oldu. O zaman belə nəticə çıxır ki, dünyanın kapitalizm yolu ilə birləşdirilməsi istismarın zəifləməsinə deyil məhz güclənməsinə gətirib çıxardı. Klassik kolonializmi isə kapitalizmdən kənarlaşdırmaq olmaz, belə ki, məhz kolonializm kapitalizmin imperializmə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Kapitalizm XIX əsrin sonunda məhz müstəmləkəçiliyin (kolonializm) vasitəsi ilə imperializm mərhələsinə qədəm qoymuşdur. XX əsrin sonunda kapitalizm qlobalizmə çevrilərək qlobal neokolonializm (postkolonializm) ideologiyasını yaratmışdır.

Müstəmləkə sisteminin formalaşması. Müstəmləkəçilik - qəsbkar dövlətlərin (metropoliya) istila edərək tamamilə özlərinin mülkiyyətlərinə çevirdikləri xalqlara və ərazilərə (müstəmləkə) qarşı işğalçı siyasət kimi anlaşılır. Müstəmləkə və müstəmləkəçilik kapitalizmdən çox-çox əvvəl Roma imperiyası dövründə də olmuşdur. Müstəmləkəçiliyin başlanğıcı Amerikanın kəşfi – 1492-ci il və Avropa gücləri arasında uzunmüddətli müstəmləkələrin yenidən bölüşdürülməsini təyin edən Vyana Konqresinin aktlarının imzalandığı il - 1815-ci il kimi qəbul edilə bilər [15,13]. İlk müstəm-

ləkə imperiyasını Portuqaliya və İspaniya təşkil etmişdilər. Portuqaliya sonradan müstəmləkələrini əlində saxlaya bilməmişdi. XVI əsrin ortaları üçün İspaniya Mərkəzi və Cənub Amerikada böyük müstəmləkə imperiyası yaratmışdı. Portuqaliya və İspaniyadan başqa Hollandiya, İngiltərə, Fransa, Almaniya, İsveç Okeandan o tərəfdə müstəmləkə torpaqları əldə etmişdilər. Təkcə İspaniya 1521 — 1660-cı illərdə Amerikadan 18 min ton gümüş və 200 ton qızıl gətirmişdi. XVIII əsrdə Hindistan, İndoneziya və Avstraliya torpaqları tamamilə müstəmləkəyə çevrilmişdilər.

İdeologiya və sərvət hərisliyi imperializmi alovlandıran iki mühüm amil idi. İspan müstəmləkəçiliyi bir tərəfdən İslama və “bütperəst yerlilərə” qarşı səlib yürüşü xarakteristikasına malik olsa da, digər tərəfdən xaricdəki torpaqların sərvətlərinin açıq şəkildə istismarına təşəbbüs göstərdi.

İqtisadi planda işğalçıların əsas hədəfi yerli icmalara məxsus zəngin mədənlərdir. Daşınan qənimət 1586-1600-cü illər arasında ən yüksək səviyyəyə çatdı. Meksikada 1545-ci ildə tapılan Potosi dağlarındakı gümüş mədənlərindən ildə 266 min kilo gümüş istehsal edirdi ki, Avropanın illik gümüş istehsalı cəmi 60 min kilo idi. Amerikadan gələn böyük miqdarda gümüş sayəsində İspaniya dünyanın ən zəngin ölkələrindən biri oldu. Eynilə Avropada ildə 1000 kilo, Afrikada isə 2000 kilo qızıl çıxarıldığı halda, Amerika ildə 5000 kilo qızıl istehsal edirdi. Lakin bu qiymətli metalların təmin etdiyi rifah İspaniyada davamlı olmadı. XIX əsrdə Yeni Dünyadan qənimət axını azalma qiymət artımı, inflyasiya, xarici borclar və vergilər ölkənin iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərir. İspanlar Yeni Dünyanın resurslarını istismar edərkən, yerli sakinləri də mədəni və dini cəhətdən assimilyasiya etmək istəyirdilər. Yerli sakinlər məcburi əməyə və xərraclara məruz qalırlar. Vaxt keçdikcə yerli əhalinin sayı azaldı, onları afrikalı qaradərililər əvəz etdi. Beləliklə, XVI və XVII əsrlərdə Avropanın zənginləşməsinə təmin edən qaradərili qul ticarətinə başlanıldı. Nə qədər insanın qul ticarətinin qurbanına çevrilməsini müəyyən etmək çətindir. Sadəcə, 1468-1641-ci illərdə illik orta hesabla 9 min olmaqla sadəcə Anqoladan 1.389.000 qul gətirilmişdi. Üç yüz ildən artıq müddətdə Afrikadan milyonlarla qaradərili daşındı [17, 213]. Bəzi mənbələrin verdiyi məlumata görə 100 milyon insan qul ticarətinin qurbanı olmuşdur [18, 61]. Bu da təsirli bir rəqəmdir. Çünki əsrlər boyu davam edən yox etmə istəyi müşahidə olunmaqdadır. F. Fanonun da dediyi kimi, söhbət yarım milyard insana qarşı soyqırımından gedir [19, 262]. Assimilyasiya siyasətinə təhsil və xristianlaşdırma təşəbbüsləri də daxil idi [16,15].

Nəzərə alsaq ki, qul ticarətçiləri xüsusilə ən güclü, ən gənc və ən sağlam insanları seçmirdilər, o zaman Afrikanın ən məhsuldar və lazımlı qüvvələrdən məhrum olduğu qənaətinə gəlmək olar. Qitənin belə qanaxmaya necə tab gətirməsi maraq doğurur. Çünki müstəmləkəçi müstəmləkələrini tərk etdikdən sonra da qoyduğu təməl və özünə bağladığı nizam davam edirdi. Laxlayan bünövrə bu insanların səfalətini, qurduqları sistem isə istismarı davam etdirməyə xidmət edirdi. Qərb dövlətlərinin müstəmləkəçilik siyasəti I və II Dünya müharibələri dövründə Afrika və Asiyanın müxtəlif yerlərində davam etsə də, II Dünya Müharibəsi zamanı onların böyük bir qismi müstəqillik əldə etdilər. Müstəmləkə milli suverenlik qazanmış və buna görə də indi dağılmış tarixi qrup deyil, yeni müstəqil dövlətlərin sakinləri ilə yanaşı, hələ də Avropa hakimiyyəti altında olan qonşu ölkələrin tabe xalqlarını əhatə edən bir kateqoriya idi. İrçilik çirkin müstəmləkə müharibələrində sərt, despotik hökumətlərin əlində əsas qüvvə olaraq qaldı və ölümcül nəticələrə səbəb oldu. Beləliklə, müstəmləkələrin Qərbdən asılılığı sonuncu ağ polisin getməsi və sonuncu Avropa bayrağının enməsi ilə bitmədi. Xüsusilə milli müstəqillik əldə edildikdən sonra müstəmləkəçilik daimi, hətta qeyri-adi dərəcədə ədalətsiz nəticələrə səbəb olan tale idi.

Artıq XIX əsrin sonlarında dünyanın sənaye baxımından inkişaf etmiş dövlətləri: Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Hollandiya, İspaniya, İtaliya, Portuqaliya, ABŞ, Yaponiya və başqaları arasında bölüşdürülməsi başa çatmışdı. Sözügedən ölkələr bütün Afrikanı və Polineziyanı (Okeaniyada adalar qrupu) zəbt etmiş, Asiyada və Latın Amerikasında öz mövqelərini möhkəmlətmişdilər. XVI - XIX əsrlərdə Rusiya da Volqaboyu, Sibir, Qafqaz, Krım və Mərkəzi və Orta Asiya ərazilərini öz müstəmləkəsinə çevirmişdi. XIX əsrin son rübündə ümumən dünyada müstəmləkə ərazilərinin sahəsi 60 milyon kv. km, əhalisinin sayı isə 500 milyon nəfərə çatmışdı.

Beləliklə, XIX əsrin axırında dünya müstəmləkə sistemi yaranmışdı. Müstəmləkəçilik yeni dünyanı Avropa modelinə uyğun yenidən qurmağın əsas yolu idi [14, 500]. O, ucuz xammal mənbəyinə, metropolianın işçi qüvvəsi və satış bazarına çevrilmiş, dünya bazarının inkişafı ilə əlaqədar kapital qoyuluşu sahəsi kimi onun rolu da artmışdı.

Metropoliyaların tam mülkiyyəti olmuş müstəmləkələrdən başqa, bəzi ölkələr müxtəlif formalarda sənaye baxımından inkişaf etmiş dövlətlərdən asılı olan yarımüstəmləkəyə çevrilmişdilər. Siyasi cəhətdən rəsmən müstəqil olan həmin ölkələr müəyyən müqə-

vilələr (iqtisadi, hərbi-siyasi) əsasında asdı vəziyyətə düşmüşdülər. İran, Çin, Argentina və başqaları bu qəbildən idilər.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə başladı. Birinci Dünya müharibəsindən sonra bu daha da genişləndi. Asiyada, Şimali Afrikada, Yaxın Şərqdə (İranda, Türkiyədə, Cənubi Qafqazda və b.) milli-azadlıq hərəkatı geniş miqyas aldı. Lakin qalib dövlətlərin birgə söyləri ilə onların qarşısı alındı. Metropoliya dövlətləri müstəmləkələrdə və asılı ölkələrdə ənənəvi müstəmləkəçilik siyasətindən əl çəkməyə, Asiya, Afrika, Latin Amerikasının müstəmləkə regionlarında qərbşayağı iqtisadi, mədəni, sosial tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. Rusiya da müstəmləkəyə çevirdiyi ərazilərdə, o cümlədən Qafqazda və Mərkəzi Asiyada belə hərəkat etmişdi.

Bunlara baxmayaraq, XX əsrin 20-30-cu illərində ziddiyyətli Versal-Vaşinqton sisteminə, onun bərqərar etdiyi yeni müstəmləkə qaydalarına, Qərbdə və Şərqdə formalaşan totalitarizmə, irqçilik ideologiyası və siyasətinə qarşı müstəmləkə xalqlarının mübarizəsi gücləndi. İkinci Dünya müharibəsində faşizm üzərində qələbə milli-azadlıq hərəkatına yeni nəfəs verdi. Bununla da müstəmləkə sisteminin süqutu və dağılması üçün əlverişli şərait yarandı.

Ənənəvi olaraq müharibələri üç kateqoriyaya bölmək olar: işğalçılıq müharibələri, azadlıq müharibələri və dövlətlərarası müharibələr. Bu təsnifatları müstəmləkə uğrunda müharibələri arasında da ayırmaq olar. Beləliklə, “müstəmləkə müharibəsi” termini adətən işğalçılıq müharibəsinə aiddir. Müstəmləkə kontekstində işğalçılıq müharibələri iki mərhələyə bölmək olar: işğalçı qüvvə ilə yerli qüvvələr arasında adətən qısamüddətli müntəzəm döyüşlər dövrü və nizamsız müharibə dövrü. Əks-üsyən əməliyyatları yeni məskunlaşma üçün ərazilər ələ keçirilməsi üçün həyata keçirilir. İşğalçı dövlət daya qurduqdan sonra düşmənçiliyə cavab olaraq qonşu əraziyə ekspedisiyalar təşkil edə və ya potensial düşməni zərərsizləşdirə bilər. Müstəmləkə müharibələri “adi” müharibələrdən (qonşu dövlətlər arasında münaqişələr) bir neçə cəhətdən fərqlənirdi. Birincisi, onlar hərbi-dən daha çox siyasi səciyyə daşıyırdılar. Məqsədlərinin məhdud olduğu müntəzəm müharibələrdən fərqli olaraq, müstəmləkə müharibələri mütləq idi - işğalçı dövlətlər işğal etdikləri əraziyə və onun əhalisinə tam və daimi nəzarət yaratmağa, davamlı sabitliyi təmin etməyə çalışırdılar. Buna baxmayaraq, müstəmləkə kampaniyalarına ayrılan resurslar nadir istisnalarla məhdud idi. Məğlubiyyət və qələbənin mənası, adətən, müstəmləkə müharibələrində daha mürəkkəb idi, çünki bir çox hallarda

işğalçı qüvvə şəhərə, hökumətə və ya hökmdara tabe olmayan döyüşən tərəflə qarşılaşırdı. Çox vaxt yerli vətəndaşlar ilə ölkələrin nizami silahlı qüvvələri arasında fərq az olurdu. Mərkəzləşdirilmiş hakimiyyətin olmaması rəsmi sülh müqavilələrinin nadir hallarda bağlanması demək idi.

Hökumət strukturları olmadan fəth edilmiş xalqları və əraziləri idarə etmək daha çətin idi. Buna qarşı çıxmaq üçün müstəmləkə orduları, İspan-Amerika Müharibəsindən sonra amerikalıların Filippində etdikləri kimi, münaqişədən sonra bazarlar, məktəblər və digər ictimai qurumlar yaratdılar və ya yenidən qurdular. Yerli qüvvələrdən fərqli olaraq, Avropa orduları (ən çox yayılmış müstəmləkəçi qüvvələr) həmişə əsas əhalidən uzaqlaşdırılan peşəkar qüvvələr olub. Müstəmləkələrin yenidən qurulması və idarə olunması işini həyata keçirərkən müstəmləkə orduları çox vaxt fəallıq göstərir, ana ölkələrdə nizami ordular isə münaqişə başlayana qədər fəaliyyətsiz idi. Beləliklə, bu ordulardakı əsgərlər öz hərbi mədəniyyətlərini və təcrübələrini inkişaf etdirirdilər. Bir müstəmləkə əsgərinin biliklərinin çoxu formal hərbi təhsildən deyil, birbaşa təcrübədən yaranırdı. Avropa orduları demək olar ki, həmişə qarşılaşdıqları yerli qüvvələrdən texniki cəhətdən üstün idilər, baxmayaraq ki, bu, həmişə onların xeyrinə istifadə oluna bilməzdi, çünki ağır artilleriya kimi texnika yollar tələb edirdi (çox vaxt mövcud deyil). Avropa orduları da yaxşı nizam-intizamı, yüksək əhvali-ruhiyyəni qoruyur, mümkün yerləşdirmə və manevrlər üçün yaxşı hazırlanmış və təlim keçmişdilər. Komandirlərinin bacarıqlarından asılı olmayaraq, yerli ordularda ümumiyyətlə belə birlik və döyüş anlayışı yox idi. Müstəmləkəçi dövlətlər öz yürüşlərində müstəmləkə qoşunlarından da istifadə edirdilər ki, onların əksəriyyəti paytaxtdan olan kişi zabitlərdən və yerli çağırışçılardan ibarət idi.

Nəticə

Müstəmləkə müharibələri XV əsrin sonlarında üstünlük təşkil etməyə başladı, çünki Avropa gücləri getdikcə daha çox xaricdəki əraziləri ələ keçirərək onları müstəmləkələşdirməyə başladılar. Müstəmləkə müharibələri dövrü, ümumiyyətlə, 1974-cü ildə Portuqaliya müstəmləkə müharibəsinin sona çatması ilə başa çatmış hesab edilir, baxmayaraq ki, bəziləri 1982-ci il Folklend müharibəsinin son real müstəmləkə müharibəsi hesab edir. Müstəmləkə müharibələri qeyri-müntəzəm döyüşlərin ilk nümunələri arasında hesab olunur və üsyənla mübarizə üsulları ilə bağlı tədqiqatlara səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: *kolonializm, müstəmləkə, müharibə, postkolonializm.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Крысин, Л. Толковый словарь иноязычных слов М.: Эксмо, 2008. — 944)
2. Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис. М.:2012.
3. Шпенглер О. Закат Европы. М.:923
4. Muhammet Özdemir. *Post-kolonyalizm nedir?* İstanbul:2017
5. Горелов А.А. *От мировой колониальной системы до глобального неокolonialизма.* // “Век глобализации”, Выпуск №2 (14), 2014.
6. Balcı A. *Ortadoğu və Postkolonializm.* İstanbul: Pınar Yayınları, 2018, s.204
7. Young R.J. *Postkolonyalizm.* İstanbul, 2016, 652 s.
8. Özdemir M. *Post-kolonyalizm nedir? Dünyalar arasında və Türkiyede Bilim, Kavram və Teorilerin İşlevleri.* İstanbul, 2017, 299 s.
9. Chibber V. *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti. Çeviren Afife Yasemin Yılmaz.* İstanbul, 2016, 462 s.
10. Tanilli S. *Yüzyılların Gerçeyi ve Mirası. VI. Cilt 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Arayışında.* İstanbul, 2019, 656 s.
11. Колонии и колониальная политика. Главная \ Советская историческая энциклопедия \ Козь - Коми <http://enc.biblioclub.ru/termin/1504862>
12. Ashcroft Bill, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back, London and New York: Routledge,* 2002, 296 p.
13. Edward W.Said, *Orientalism, New York: Vintage Books,* 1979, 395 p.
14. Ливен Д. *Российская империя и ее враги с XVI века до наших дней.* Москва: Европа 2007. -стр. 88
15. Тарле Е.В. *Очерки истории колониальной политики.* Москва-Ленинград. Изд. Наука. 1965. — стр. 427
16. <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/TAR401U/ebook/TAR401U-14V2S1-7-0-1-SV1-ebook.pdf>
17. Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi, Çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul, 2000.*
18. Werena Rosenke, *Sefaletin Mimarı Avrupa, Niçin Aztekler Avrupa'yı Keşfetmedi? Çev. Levent Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul. 1993.*
19. Франц Фанон. *Черная кожа, белые маски/ пер. с франц.-М. 2022 -224 с.*

НАРГИЗ НАГИЕВА

Доцент Бакинского Государственного Университета, доктор философии по политическим наукам

Колониализм в мировой политике

На протяжении всей истории стремление крупных и могущественных стран установить власть над более слабыми странами, чтобы максимизировать свое процветание и богатство, порождало колониализм. Страны-колонизаторы захватили человеческие ресурсы, рабочую силу, природные ресурсы и рынки оккупированных ими стран. Чтобы не сопротивляться установленному ими колониальному режиму и не наносить вред системе интересов, они держали местные народы и их социальную, культурную и религиозную солидарность под серьезным давлением. В колониальный период, начавшийся в 16 веке, такие страны, как Франция, Англия и Нидерланды, создали колониальные государства в различных странах Африки, Азии и Тихого океана, куда они отправили войска. Позже, разместив в этих районах своих лидеров и институты, они разработали планы заставить местное население служить их интересам.

Ключевые слова: *колониализм, колония, война, постколониализм*

NARGIZ NAGIYEVA

Associate professor of Baku State University,
Doctor of Philosophy in Political Science
Colonialism in world politics

Throughout history, the desire of large and powerful countries to assert power over weaker countries in order to maximize their prosperity and wealth has given rise to colonialism. Colonizing countries captured the human resources, labor, natural resources and markets of the countries they occupied. In order not to resist the colonial regime they established and not to harm the system of interests, they kept the local peoples and their social, cultural and religious solidarity under serious pressure. During the colonial period, which began in the 16th century, countries such as France, England and the Netherlands established colonial states in various countries in Africa, Asia and the Pacific, where they sent troops. Later, by placing their leaders and institutions in these areas, they developed plans to force the local population to serve their interests.

Key words: *colonialism, colony, war, postcolonialism*